

Академик ЧЕДО ВУКОВИЋ

МИТСКИ ГРАДИТЕЉ

Јевџу М. Миловићу

Здање граде многи градитељи. Ту су копачи, клесари и тесари, зидари и стаклари и други занатници.

А бијаше, давно-давно, чудесни градитељ, самотворац.

Сам је градио грађу и кућу до крова и још више. Јер је вјеровало: и грађа и грађевина себе у оној другој сањају.

Видовито је продирао у дубину земље и по слојевима стијена, по отисцима шкољки и рибљих костију бројио кораке земне и висинске. И бирао је сјевкаста зрна гранита и маштао о тајни постања. И за зид одвајао кремен цијелац и кристалну игру руда и племенити дах из њедара земље.

И трагао је за изданима подземних вода. У њихову тамном шапату откривао је гласове богова и хероја.

И залазио је у далеке и тајновите горе. И бирао дрвеће по коријену и листу. И засијецао до срчике, не остављајући ни ране на стаблу и гори. Подметао је себе, на раменима износио трупце букове и чамове - до јавора, за пјесму израсла.

И грађе је вазда бивало више но што један кров може наткровити.

Остајала је поред трага његових стопала и чекала сљедбенике. А он је градио и тежио да сједини искру природе са искром стварања. Темелј је усадио у базалтну стијену, још топлу од оргије вулкана. И грађа је себе уграђивала и низ груди спуштала висак са зјеницама.

И низале се мијене - претворба материјала у тежњу и тежње у грађу и грађе у здање. И претворба здања у знак, у симбол, у поруку.

И високо је расла астрална грађевина. За нечије очи личила је на олимписки и ловћенски сунчани сат.

За нечији слух звонила је као свјетлосна ријеч.

Кроз лице и наличје здања вријеме је себе препознавало.
 И гле, од исте грађе вајају се снови о митском градитељу и приче о
 њему, самотворцу.
 Будва, 19. јуна 1995.

НЕЗАВРШЕНИ РАЗГОВОРИ

У неколико махова писао сам и говорио о Јевту Миловићу - били су то, прије свега, предговори за три његове књиге и још понешто.

Тада сам писао - колико сам знао и могао - о Јевту као научном раднику, о његовој истрајности, марљивости и изузетној одговорности, уз изразит смисао да пронађену грађу систематизује, те да одговори на отворена питања о Црној Гори и Његошу.

Наглашавао сам, тада, да је Јевто Миловић - радећи деценијама и без предаха - учинио колико један институт. А можда и више.

Остала су, међутим, незабиљежена моја сјећања на пријатељевање и сарадњу са Јевтом.

И остали су незавршени и послови и многи наши разговори, свакодневни. Изостали су, у њему и мени, разговори који нијесу ни били започети. Остале су неречене ријечи.

Из осјећања дуга према Јевту Миловићу и његовој спремности да води дијалоге о раду и стварању, хтио бих да се, како-тако, вратим на године с њиме проведене.

Да ли је такав повратак уопште могућ? Колико је и да ли је сјећање уопште поуздано?

Било како било, определијелио сам се да не ћутим и не прећутим.

Јер, једна од трагика нашег живота је у томе што се не могу до краја испунити тежње и жеље, што се не могу окончати пројекти и започети разговори.

Све то бива у један мах пресјечено.

За Јевтом Миловићем ипак остаје громада учињеног.

А ја ћу само покушати да се присјетим многих разговора и детаља из његова живота и рада.

Нека то буде и memento и знак да ријечи трају дуже од наших задиханих дана.

Јевто је разговарао са многим писцима, сликарима, вајарима, композиторима и филмским радницима - како је он говорио "о процесу умјетничког стварања". Ти разговори, пошто су били публиковани, остали су као незаобилазна свједочења о ствараоцима. Узор за вођење тих разговора био му је Екерман, а користио је искуства и методе и других страних истраживача. Нанизав би Јевто и по стотинак својих

питања, према већ изграђеном систему, али уз извјесна прилагођавања разним саговорницима.

Добро припремљен за сваки разговор, обавијештен и начитан, Јевто је својим сабесједницима постављао махом развијена питања, која су често почињала овако: "Фокнер о својем раду каже..." Или: "Штефан Цвајг писао је своја дјела у хотелским собама..." Или: "Гете је дуго и студиозно радио..." Или: "Јован Скерлић је писао..." Итд. Тек онда би услиједило питање. Стога је најчешће бивао саговорник, а тек изријетка онај који само пита.

Но, знао је да наређа и серију сасвим кратких упита. Рецимо: "О страху?" Или: "О смрти" Те: "О судбини? Затим: "О издаји?" Или "Зле очи?" Или: "О старости?" И слично.

Разговарао је са мном у два маха о романима "Мртво Дубоко" и "Судилиште". Покушаћу, стога, да ја будем онај који пита - наиме, настојаћу да се присјетим бар неких својих разговора са Јевтом, користећи - као одговоре - и његове записе, особито оне о дјетињству и школовању. Те кратке записе љубазно ми је уступила сликарка Доротеја Миловић, Јевтова супруга, сарадница и помоћница при остваривању научних задатака.

Тај замишљени, ипак кратки, разговор са Јевтом изгледао би отприлике овако (даћу огољена питања, и то у Јевтовом маниру).

Дјеињсџиво је нама шџо и коријен дрвџу. Знам да си из бањанске сирџиње закорачио у свијетџ и у свијетџ науке. Како џледаш на џодине својџ дјеињсџива и школовања? Јер, Борис Пиљњак је зајисао: "У свијање осјетџ се џорак мирис џелена..."

Чувао сам стоку и ишао у школу. Уз то, гонио бих товар дрва и носио литар млијека на Велимље - да продам. Назови-варошани платили би за товар дрва два-три динара. Рекли би да ту нема ни пола товара. Кад би скинули дрва с коња, они би их добро сложили и заиста није био товар дрва, него тек пола товара.

Е, а како је бивало оно са млијеком?

Кад би варошани куповали млијеко од мене, онда би из боце канули мало млијека на нокат. Ако је млијеко било цијело, оно би се задржало на нокту. Ако је била и кап воде, млијеко би се разлило по нокту. Онда га грађани не би купили. Моја мајка је, богме, сипала помало воде у млијеко.

На џо би Марџијал сџихом узвраџио: "А шџа ја имам од џџџа, кад ми нишџ' не дају?" Иџак си са лијџим усџјехом завршио основну школу на Велимљу. Како је даље џекло науковање?"

По завршетку основне школе, спремао сам се приватно, код куће - за први и други разред гимназије. Набавио сам уџбенике и учио дању и ноћу.

Раније си ми љоворио нешто о својем ђаковању и чобановању. И то је било, претходностављам, живојно искуство које се не да заборавити.

Тачно. Чувао сам и наша и говеда стрица Обрена Тривкова Миловића. Син Обренов, Ристо, чувао је наше и своје овце. Био сам страшно љут на своју мајку и на стрину Томану што су мене одредили да чувам говеда. Она се љети разобадају чим пригрије, па ударе преко дрвља и камења, преко њива, кроз пшеницу, раж, кукуруз и кромпир, те све ђаволишу. А овце је лакше чувати. Чим мало припече сунце, оне се склоне у хладовину и ту се одмарају, пландују.

*А ти си, ипак, налазио времена за учење. Ето, најоредо си свршавао двије школе - живојну и књишку. Тако су се неправде из оне прве школе бар донекле исправљале оном другом. Рекло би се: већ тада си сјојио оно што су сјари Хелени двојили као *bios praktikos* и *bios theoretikos*.*

Биће да је тако. Стално и свуда сам учио; кад сам био за стоком, кад сам ишао и враћао се из школе - дању и ноћу. Свуда и у свако доба. Кад би укућани полијегали, украо бих наручје сламе или сијена, па бих руковијет по руковијет бацао у ватру. Тако бих уз пламен учио. Кад бих потрошио сламу или сијено, дувао бих у ватру и учио уз жар. Чудо је што нијесам изгубио очњи вид, јер је просторија у којој смо боравили и спавали била увијек пуна дима.

Према томе би се рекло да си био рођен за књигу. А Ламартин, знаш и сам, жалио се да је био рођен за државника, а то невољи је постојао ијесник. Но, било како било, учећи уз пламен и уз жар, вјероватно си расиривао и ону унутрашњу вајру и жеђ за сазнањем. Како си се ошео чобановању и ноћним бјдењима над књигом?

Иако сам приватно положио, с одликом, први и други разред гимназије у Никшићу, мајка ме није могла даље школовати. На моју велику срећу, примио ме је на стан и храну угледни професор Митар Ковачевић...

Је ли то био онај Митар Ковачевић, о којем сам и ја понешто сазнао из ондашње шћамје?

Вјероватно. Он ме је свесрдно прихватио. Иако је професор Ковачевић имао велику породицу и малу плату и скромно живио, ипак је и мене примио у свој стан. Понешто сам у кући помагао и - учио сам.

По завршетку трећег разреда гимназије, премјестише професора Ковачевића, по казни, у Призрен.

А шћа је с ѿобом ѿада било?

Са професором Ковачевићем и његовом породицом пошао сам у Призрен, и тамо завршио, с одликом, четврти разред гимназије. По завршетку мале матуре, професор Ковачевић желио је да ме пошаље у Скопље и упише у богословију. Но, не би тако.

Једном си сѿоменуо ѿолагање маѿуре у Коѿору.

Е, то је било - што се у народу вели - да се прича и приповиједа. Био сам танка цепа и "брашњеника". Ноћ бих којекako преспавао изнад града - у камењару, у некој пећини. Изјутра бих силазио у град - на испите. Онда ми је све то било природно, а сад ми се чини мучно и далеко. Па се смијем и дивим себи.

То је давно било. А сад? О чему, рецимо, размишљаи ѿред сѿавање?

Помишљам како је био кратак тек минули дан. Док се осврнем, потону брже од понорнице.

Чесѿо ми изгледа да дани гѿуѿају себе. И учини ми се: дан је скружена змија - она у суѿон зине мраком и уједе себе за јуѿарњи реѿ. А ѿрва мисао у ѿренуѿку буђења?

Све што морам чинити узгред - умивање, облачење, бријање, храна, ово и оно - све је то подкрадање времена. Еј, кад би се могло то изоставити и одмах - јуриш на посао!

Да се за ѿрен враѿимо дјеѿињсѿѿву. Искрсавају ли ѿи и сад ѿоједине слике из ѿога доба?

Како да не! Понекад се сјетим једне јесени као да је то јуче било. Момци и дјевојке наберу љешника и наједу се. То их омами, па се међу грмљем сплету као гује.

Јеси ли ѿада ѿожалио шћо нијеси одраслији?

Враже један! А ти знаш и сам: жеље и у младости трче далеко испред нас, а ми касније све више заостајемо.

Осѿавимо ѿо. Њеѿош каже: "Ко набрдо ак' и мало сѿоји, више види..." Како се и колико види с ѿвојеѿ брда?

Оно није високо. Али, свијет видим са три стране: оком Бањанина, оком његошолога и оком германисте...

А четвртина сирана?

Њу и не гледам - немам кад!

Граѓање за грађом о Његошу и саживљавање са њом можда је нешто више од јуког израживања. Сјетимо се Сиранова уздаха: "Она му на усни љуби ријечи моје". Не оживи ли у теби понешто његошевско?

Не знам. То је страст без које не могу. Осјећам само да то није страст једног ловца. Дубље је то. На Његошев стих, не пронађен детаљ из његова живота - све у мени узигра и устресе. И како бих то назвао? Да ли се ја цијелим бићем одзивам Његошу?

"Под реченицама које се надовезују једна на другу повезују се низови чињеница - као сјетивности слојеви неког сјоменика" - пише Леметр о Иволићу Тену. А мени се чини да твоје књиже и многи слојеви грађе чине пирамиду, високу стасом, а бојати садржином. Не изгледа ли да је одиста тако?

Ти би, пријатељу, да ме раставиш на просте чиниоце!

Не мари. Треба да видиш како је кад се одговара на твоја унакрсна питања. Одговори, дакле.

Па, ево. У свему што сам чинио видим себе, скромног посленика науке, али нескромног у постављању себи све виших захтјева и све тежих задатака. То иде овако. Као професор наложим себи: Пронађи то и то, па обради и објасни. Као ђак кажем: Хоћу и морам. Онда, опет као строг професор, то што је пронађено оцјењујем и коментаришем. Ето.

Ипак си, рекао бих, увелико задовољан својим учинком.

Врага! Јер погледај - није се могло све учинити. И како ћу бити срећан, кад ми пред очима стоји оно мноштво необјављене грађе? То је дио мене, а није остварено.

Али, надајмо се да на то није стављена завршна тачка. И то ће се кад-тад публиковаати. А рекао бих: благо ствароцу - као што си ти - који је урадио много-много више но што се одмах може приметити.

Бојим се да та грађа не остане као сиротињски пород. Једно је мајка, а друго маћеха. Јер, упамти, сваки лист у фасциклама познаје и чека моју руку, а само ја знам како они дишу и чему се надају.

Чак и у несвијести понући, повјерујемо у буђење. Али, враћимо се нашим темама... Није ли обимна грађа о Његошу, Петру Првом и Црној

Гори само заусишављена негдашња сиварносћ? Јесу ли ишу сјенке минулих људи?

Као сваки Бањанин, вјерујем да жива крв тече и кроз ријечи. Прошлост ни у архивима није мртва. Она живи и чека срећни тренутак, кад ће изићи на свјетлост и опет продисати. Бојим се да ћу претјерати, али - идући за живим траговима, архивским, чини ми се, сад-сад ћу се суочити са живим очима. Или откривам још неохлађене некрополе? А, шта кажеш?

Можда сивога нијеси само исцртаживао, него и обрађивао, повезивао, коменитарисао и ипак сиварао живу слику минулог времена. Подаци из грађе били су боје за твоју велику фреску времена.

Нијесам на то мислио или нијесам био свјестан тога. Знам само једно: као дјечак, о свему сам мислио и маштао у сликама. Чак сам разастирао слике по облацима и странама планина Сомине и Његоша. Тамо сам, кад јесен озлати гору, замишљао како сјакте токе и леденице бркатих хајдука и ускока.

Ејска природа, зар?

Може бити. И ти знаш да сам често поредио народне и Његошеве стихове. Вазда ми је на уму народна поезија. Ту су наша "Илијада" и "Одисеја", "Рамајана" и еп о Нибелунзима.

Често смо заједнички ујоређивали Његошев десетерац са ејским десетерцем уошћем. Нијесмо ли прејјеривали?

Чини се да нијесмо. О томе је успјешно писао Јован Вуковић, лингвист. Он је описао стихотворне сличности и разлике, а ја сам трагао за сродностима у инспирацији и садржини. На сличан начин испитивао сам и утицаје на Змаја - блискости са страним пјесницима и нашом народном поезијом.

Ти сивално носиш у руци свјетилку. Мејерлинк је сивоменуо "свјетлосћ која није имала милосћ". Не би ли се слично могло рећи за твоју свјетлосћ, ујерену у Његошеву и Змајеву иоећу?

Сачувај боже! И морам се бранити од такве помисли. Како могу бити немилосрдан, кад великим пјесницима приступам са неизмјерном љубављу? Пред њима се дубоко клањам. То је све.

Све ми се чини: био си Раде неимар - узидео си себе у грађу и грађевину од ње саздану. Никаква вила није могла, обноћ, ишу ишврду грађевину разорити. Није ли ипак?

Куд ти одлута помисао, за име боже! Какво узивање? Ево ме жива и бањански здрава!

Ипак мислим и кажем: осиваривао си себе у књиџама као шито књижевник ише, сликар слика и музичар комјонује. Или си - на свој начин - све то обједињавао?

На то ја вељу: ко нема слуха за тон, нема ни за ријеч; ко нема око за слику, нема ни уста за сликовито казивање. Само, не товари све то на старога Јевта.

Знамо да си човјекољубив. Али, иази, Ариситошел каже: "Мржња је, сама то себи, шито и природа зла". Анаксагора, пак, умује овако: "Добро је покрејачко ираначело:". Како би се на то одазвао?

Издалека ме наводиш куд не желим. Никад се политиком нијесам бавио. Немој ни ти, ако великога бога знаш!

Пишам само о мржњи и добру.

Е, то, то! Народ каже: "Чини добро - не кај се, чини зло - надај се". И Његош: "Крв је људска рана наопака." А моја мајка: "Сине, ко те мрзио, о веригама висео!" И тако, од свих стаза и богаза - кренуо бих само према добру.

Чујем да су ти у шитамји ситаре маје Црне Горе. То си деценијама ирикуљао. Јеси ли и кроз њих боље сагледао Црну Гору?

Гледам карту за картом - нигдје мојих Бањана! Тако нам је, зар, било писано: ми се борили за границе Црне Горе, а цртали их странци картографи и путници. Зло! Али, боље је да имамо то, него ништа. Ево, срећом, дође вријеме да сами своју мапу цртамо!

Ваља иризнаји: да није Јевта и других иситраживача, не би иисци могли онако слободно закорачити у ирошлоси. Да није Јевта, не бих могао наисаити "Судилишће".

А ја вељу: да није великих пјесника из прошлости, не би Јевто имао шта истраживати!

А ја на то кажем: Јевто је оживио једну еиху, минулу - њене људе, домете, љеиху и ираџику.

Морам ти одговорити: да та прошлост није сама по себи жива, не би јој никакав Јевто дах удахнуо.

Али, ситоји иситина: извукао си једно вријеме из ионора заборава. Ситасио си многу грађу од неситајања. А негде већ рекох: од свега људског најдуже ирају кости и ријеч. Од кости - костурница, од ријечи - човјеколико вријеме.

Какви смо, не дај боже, да се ово вријеме по нама казује. А моја мајка понекад збораше: "Изуј прљав опанак, кад год улазиш у сибару или у цркву, једнако"...

Опанак може бићи окрвављен или њун крви.

А ја вељу: чист опанак - чиста савјест!

*Ако се не сјетимо родитеља, ничега се нијесмо како ваља сјетили.
Није ли иако?*

Е, не замјери што ћу уздахнути. Рано сам остао без оца, Максима. Окретна мајка Мара - рођена Јарамаз - била ми је и отац и мајка. Чудо од жене! Као да је све знала и могла. Болесне је лијечила травама, израђивала дрвене и земљане посуде, тесала и гусле од суха јавора. Зна-ла је лијепо гуслати и пјевати, те су је по селу и подаље звали на сијела и разна весеља...

*Већ сиомену смо твоју склоност према епизи. Није ли то у теби
наследно, уз жив ујиницај мајке?*

И једно и друго, ако то могу знати. А ето, из раног дјетињства у слуху ми трају звуци гусала и глас мајке Маре.

*Колико има од Бањана до бечких или берлинских архива и
предавачких сала?*

Само један корак, бањански. Право је корак једино кад се некуд крене. А враћање је нешто... Као да тонеш у себе.

*У једној расправи ("Критике дијалектичког ума") Сарџер је, зајра-
во, критиковао аналитички ум. Да ли си склон томе или мислиш да
су аналитички ум и анализе темељи даље расуђивања?*

Да не лутамо, ено ти одговора код Његоша. Та, "Шћепан Мали" кипти од анализе прилика у Црној Гори, па и Шћепанове личности. А ријечи Драшка из Млетака - то је најсликовитији приказ стања у Венецији. Приказ и критика. Стога сам - за критичку анализу.

*Твој град, саздан од грађе, то је стуркура без спољних украса,
чиста и лијепа сама собом. Изнуира је озарена испином која то хоће
бићи.*

Мој скромни рад ти украси ријечима. Хвала ти као брату!

*Хишо сам тек да кажем: ргитит товепс увијек је у градишељу. Да
ли си, приказујући откривено, остављао све како јесме, да ли си намјер-
но избјегавао да стубовима додајеш китњасте коринтске капише?*

Слово је слово, а цвијет у природи нешто друго. Што да се ријеч кити цвијетом који брзо увене? Вјетрине разносе хартије и слова, а ја бих да све то скупим у првобитну истину.

Понекад помислим: Јевџо је једно велико слово, било које слово из азбуке. Љуџиши ли се на џо?

Жао би ми било, једино, ако би се слово наљутило на мене!

Исидора је ѓринијела Њеџошу "Књиџу дубоке оданосџи", а Јевџо Миловић - себе!

Е, кад бих могао мирне душе да кажем: чиста ми је савјест пред собом, пред Њеџошем и људима...

Можеш, ваисџину!

II

Биљежим, сада, неколико кратких анегдота и детаља, с надом да би некеме и некад могли бити од користи за изграђивање ближе представе о Јевту Миловићу.

*

У свакој прилици - при сусретима, обичним разговорима, на сједницама у Академији - плијенио је присутне отвореним, озареним лицем, срдачношћу, пуним живота и јасним гласом. Био је веома омиљен и - што се каже - лакосјен. Саговорнику није био тежак ни кад би дуго и упорно на нечему инсистирао.

*

О себи је знао да каже;
- Ја сам, богами, лукави Бањанин!

А сви смо одавно знали: нема отвореније књиге од Јевтова лица, ријечи и поступка.

*

Бридак и непомирљив полемичар у борби за научну истину (особито у вези с Њеџошевим животом и дјелом), био је склон да се у обичном разговору брзо сагласи, махом уз његовску фразу:

- Добро, добро - како ви кажете, молим вас!

*

Послије какве распре - махом о научној теми - пошто би пале и "крупније ријечи", одмах је тражио помирење.

И - љубио се са спорбеником.

*

Онако срдачан и отворен, знао је да "отвори" и друге људе.

И тако - казивао ми је - била су му отворена врата и фасцикле многих, тешко доступних архива, наших и страних. За њега није било неотвориве браве. У суштини, био је велики, дјетињски непосредан маг

у општењу с људима. И вазда му је пред очима лебдио радни циљ - наћи нешто у архивима и публиковати написано.

Ако би се, у Академији, о нечему расправљало уопштено и без јасна рјешења, Јевто би се јавио:

- Пустите мене, молим вас, да кажем - ја сам човјек с терена, из праксе!

И рјешење би се појавило на видуку.

*

Било куд да смо путовали заједно, Јевто би приметно разговор о којем Његошевом стиху. Ако бих ја или ко други исказао мишљење блиско његовом, обрадовао би се и узвикнуо:

- Анђеле, богами и ја држим да је тако! Што би Његош рекао: "Тако, већ никако!"

Ако би чуо супротно тумачење, расправа би потрајала. Није био склон да лако одступи од своје интерпретације неког стиха. Био је махом у праву, јер није имао пред очима само тај стих, већ цјелину дјела, затим низ околности, података и ранијих расправа с тиме у вези. Знао је, наиме, шта су о томе писали или говорили Ристо Драгићевић, Видо Латковић, Павле Поповић, Никола Банашевић, Вуко Павићевић, Перо Слијепчевић, Милан Решетар, Алојс Шмаус и други.

*

Припремали смо заједно "Шћепана Малог" за критичко издање Његошевих дјела у нашој Академији. Тај наш рад остао је необјављен.

Иако је о свему томе послу знао знатно више него ја, био је у сваком тренутку стрпљив и крајње коректан. Повјеравао ми је поједине послове (писање предговора, рецимо), а о свему осталом детаљно се савјетовао са мном, нарочито кад је ваљало приступити текстолошкој припреми дјела и коментарима. Устезао сам се, а он ме је храбрио:

- Шта кажеш? Можеш ти и ово, кад си написао "Судилиште"! Послушај ти старога Јевта!

Послушао сам. И тако је - уз њега и његову помоћ - бивало и оно "што бити не може."

*

У стране земље и архиве и на студијска путовања махом је одлазио о својем трошку.

Ни себе није штедио при походима у свијет архивских тајни и прашине. Упорно је преписивао листове пронађених докумената или би плаћао снимање.

Рекло би се: ништа за себе - све за науку.

*

Са доста честих странствовања враћао се више ободрен него уморан. Доносио би хрпе пронађене грађе, а пријатељима поклоне - од лијепе оловке до каквог сувенира.

Био је крајње пажљив према свима и у свакој прилици.

*

Никога Јевто није примио сједећи за столом. Ни са киме, ко стоји, ни ријеч не би проговорио са столице. Онако стамен и онизак, устао би и смјеста порастао својим осмијехом и умним ријечима.

*

Волио је, рекох, да доноси и дијели дарове. Али, кад су биле књиге у питању, никад му није било доста. Знао је да друге и мене упорно салијеће:

- Дај ту књигу, што си се стиснуо!

Иако је имао већ два-три примјерка неке моје књиге, тражио је још - дај и дај!

Био сам слободан да се на то нашалим;

- Ти би, Јевто, измамо и пиле испод квочке!

То га је увесељавало. Гдјекад би, уз смијех, тражио да му поновим оно о квочки.

Тек касније сам донекле схватио што ће му толике књиге. Наиме, видео сам примјерак "Судилишта" сав исписан оловком по маргинама. Било је ту питања и опаски. Тако се спремао за разговор о том роману. А оно оловком - да се може избрисати.

*

Био је необично сажалив према људима у невољи. И - спреман да помогне. Почетком рата, у Берлину, храбро је помагао Јеврејима.

Свједок сам: једном сараднику Академије, који се нашао у оскудици, одмах је пружио знатну своту новца.

Да га не би повриједио, рекао је:

- Ускоро ће, чујем, рођендан твојег дјетета. Подај му ово мало пара и реци: Од чика-Јевта!

*

Знам да је био неуздржано саосјећајан према пријатељима и знацима. Потекле су му сузе, кад је чуо да је један од чланова Академије рекао: "Моји неће имати пара ни за мој укоп".

Иначе, вазда се радовао добрим вијестима - на свој начин.

Питао би ме:

- Како си, како госпођа супруга, како госпођице ћерке и унучад?

- Сви смо добро!

- Баш ти хвала!

*

Изузетно радознао дух. Чини се: бијел лист пред сазнањима из свакодневице или из науке и умјетности.

Трајно ми је у слуху оно његово упитно:

- Јел'те, молим вас?

*

Схватајући сву сложеност послова који га чекају као секретара Одјељења умјетности, иако није узмицао пред радом, говорио би:

- Људи моји, па ово је као да водим Факултет или некакву велику установу!

Упркос томе, он је сâм разгранао послове и задатке - своје и свих нас.

*

Онако радан, мимо све Црногорце, захуктао се и у Академији. На сједницама Предсједништва стално је тражио све више новца за рад Одјељења умјетности:

- Дајте за Гласник, дајте за зборнике са научних скупова, за ликовне монографије, за фототипска издања, за истраживања на трагови-ма старог штампарства у нашој земљи и иностранству...

И тако даље. И тако даље.

На то ће Предсједник:

- Ти би, драги Јевто, новчано упропастио не само Академију, већ и Народну банку Југославије!

А неко са стране:

- И Међународни монетарни фонд!

*

Било је подавно. Питао Јевто једног књижевника:

- Читају ли књиге ови наши руководиоци?

- Не, то ђаво попио!

- Зла им памет! Како ће водити народ и државу? Помишљају ли они да су владари из куће Петровића читали књиге и на страним језици-ма?

*

Пожалих му се: послије слагача и коректора, и мени промакну словне грешке у слогу за штампање; текст ми превише познат, мој, па око претрчи и преко залуталих слова.

И упитих Јевта:

- Откриј ми тајну: како излазе твоје позамашне књиге без штампарских погрешака?

На то ће он, осмјехнут:

- Е, мој пријатељу, ја радим друкчије. У коректури ти читаш редове и ријечи, а ја - слово по слово!

*

Дочуо Јевто да ми је у штампи петотомни роман "Синови синова", па ме узнемирено зове из Задра:

- Богом те кумим, промијени наслов! То не може бити! Како да синови рађају синове?

Покушавам да му објасним. Узалуд. Чујем преко телефона како он подиже глас:

- Ја сам ти пријатељ, имам право да захтијевам! Останеш ли при своме, зваћу твоје домаће и све пријатеље да те разувјере!

Жао ми због његова немира.

Прође неколико дана. Звони телефон. Зове ме Јевто из Задра:

- Опрости, молим те! Одличан ти је онај наслов "Синови синова". Ево, пише у Библији: Аврам роди Исака, Исак роди Јакова, а Јаков роди...

Тад се обојица насмијасмо.

*

И у позним годинама, пошто је превалио осамдесету, возио је ауто по нашим и страним друмовима и градовима.

Кажем да је срећан - пролази без удеса.

А он ће:

- Ама, не ради се о срећи! Ја пазим. Док возим, ја мислим да су сви возачи око мене - луди!

*

И тужан детаљ.

Већ тешко болесном Јевту давали су трансфузију крви.

На то ће академик Бабовић:

- Ето судбине! Нашем беспримјерно радном Јевту дадоше лијену крв неког нашијенца!

*

Негдје раније већ сам споменуо епизоду, коју сада не бих желио испустити. Увјерен сам да она - на ванредан начин - говорио Јевту, о његовом култу према позиву, којем је живот посветио.

Он сам детаљно ми је испричао како је доживио онај страшни земљотрес из 1979. године.

- Преноћио сам - казује он - у хотелу "Црна Гора". Тек се пробудио и закорачио једном ногом да устанем из кревета, поче да тутњи и дрма. Помислим: триста ђавола коло воде и - пропаст! Скочим и - онако у спаваћем руху - кренем према вратима. Како да бјежим, црно ми бјежање! И тад ми сину кроз главу: замисли - сруши се хотел и откопају једног његовог ошолога, само у бијелом рубљу! Нека још дрма, стани, Јевто! Па се умијем, обучем, ставим кравату, узмем рукописе и - кренем из собе...

*

Сличних анегдотских записа и детаља могло би се још дуго ређати. Наводим их само као дробну мозаичку грађу за ненаписан портрет Јевта Миловића.